

ANTIFUNDAMENTALISMIST

Valdar Parve

20. sajandi filosoofias on märgatav antifundamentalistlik suundumus, mida võiks käsitada ka paradigmana. See on vastupidine Descartes'i, Spinoza ja Leibnizi ladina- ning Fichte, Hegeli ja Schellingi saksakeelsele fundamentalistlikule tunnetusteoriale, mida enamik nimetatuist arvas suutnuvat ka realiseerida. Hume'i ja Kanti nõrgast antifundamentalismist distantseerutakse samuti, ent teisel põhjusel kui kartesiaanlusest ja hegeliaanlusest.

Antifundamentalism oleks üks võimalikke raamistusi, kui püüda leida selle sajandi suurfilosoofide Ludwig Wittgensteini ja Karl Raimund Popperi ideestiku ühisosa. Mõlemad nad on fikseerinud lähedase või koguni ühtelangeva nähtusteringi ja põrganud kokku omavahel küllaltki sarnaste küsimustega, mis tekivad fundamentalismist loobumisel. Millest siis loobutakse, kui loobutakse fundamentalismist?

Kartesiaanlik otsing peab järjekindla mõtleja viima tõi- ja püsikindla teadmismundamendini. Selle otsingu lühike descartes'lik rekonstruktsioon võiks välja näha järgmiselt.

**Meid petavad meeled, mis on suunatud väljapoole; sest kui ma vaatan üle välja kaugusse ja näen kõrgumas torne, tunduvad need torujate tulpadena, aga juurde minnes osutuvad nad tahukaks. *Meid petavad meeled, mis on suunatud sissepoole; inimesed, kellel on ära lõigatud käed või jalad, räägivad, et nad tunnevad tihti valu just puuduvais jäsemeis. *Ka inimaru võib inimest petta; sest kui ma loen kokku ruudu küljed ja kuigi saan iga kord sama tulemuse, ei või ma ometi kindel olla. et keegi, kas Jumal või kuri vaim, ei peta mind täpselt ühte ja sedasama moodi iga kord, kui ma seda teen. *Ainus kindel on see, et ma mõtlen; petku Jumal või kuri vaim mind kuidas tahes, enimalt võib ta mulle sisendada mõtte, et olen eimiski või et mind ei ole. Mõtlen, järelikult olen. Cogito ergo sum – see on kogu inimteadmise ainus tõi- ja püsikindel vundamendikiivi.*

Kartesiaanliku teadmiste *fundus*'e otsingu hindavad L. Wittgenstein, K.R. Popper, W. von Orman Quine, G. Ryle ja teisedki huvitava ja mõtteka tegevuse seisukohalt küll huvitavaks, ent mõtetetuks. Nimetatute vaated omakorda on küpsenud G. Moore'i ja B. Russell'i filosoofiast õhutatuna. Kuid veel tugevamini on anti-

fundamentalistlike filosoofide vaimne juurestik imenud nende aja moodsa psühholoogia mahla.

Kuidas leida kogu teadmise absoluutselt usaldusväärne alus (*küllaldane alus*) ja sellest tuletada peaaegu niisama usaldusväärne (tõene) teadmiste süsteem? See on küsimus, millele omal ammen-daval moel on vastanud maailma suurmõtlejate esikümnesse preten-deerivad Descartes, Newton, Leibniz ja Hegel. 20. sajandil on see muutunud ebaküsimumseks.

Antifundamentalistlikku meelsust filosoofi omaduseks on eitada aprioorset aksiomaatilist ollust teadvuses (teadmises). See hoiak laieneb isegi matemaatika aksioomidele ja neil põhinevatele mõtte-struktuuridele. Üheks keskemaks väiteks on, et suvaline teadmine ja suvaline pertseptsioon ehk tajumus kannab endal kontseptsioonide koormat.

L. Wittgensteini ja K.R. Popperi sarnasjoontest on kirjutanud W.W. Bartley, kes leiab nende olulise ühisosa selles, et mõlemad olid olnud hariduse poolset kooliõpetajad ja pakkunud 1920. aastate alguse Austria koolireformi jaoks huvitavaid ideid.¹ Reformi loo-sung olnud loobuda tuupekoolist, mis treenib vaid õppuri mälu ja muudab teadvuse kirjutuslauasahtli-taoliseks hoidlaks. Uuendatud koolis pidavat õpilane muutuma aktiivseks osavõtjaks. Tuupimiselt pidi üle mindama võimete arendamisele.

Nagu koolireformidel ikka, ei olnud sellelgi suuremat edu. Hu-vitav on aga vaadelda selle reformi ja ühtlasi nimetatud filosoofide noorea ideelisi lähtekohti.

Eelduste hulgas, mis nii L. Wittgensteini kui ka K.R. Popperi kaasa haarasid, oli Karl Bühleri psühholoogiateooria. K.R. Pop-per õppis samas Weni pedagoogikainstituudis, kus õpetas ja uuris K. Bühler, ning tegi K. Bühleri laboratooriumis ka mõningaid psüh-holoogilisi katseid. K. Bühler oli varem töötanud Würzburgis koos Oswald Külpega. O. Külpe ja Würzburgi psühholoogiakoolkonna arusaamade kohaselt ei ole teadvusaktid, näiteks nimetamine, kuigi-võrd sarnased selle akti esemega, nimetatuga. Noomenil ja nominaad-il ei tarvitse olla vähimaidki meeliseliselt ühtelangevaid tunnusjooni. Nimetamist ei tarvitse saata nimetatavaga ühisjooni omav kujund. Abstraktsete kujunditega mõtlemises ei pea osalema nende mõistete meelised prototüübid.

Selle koolkonna mõju oma teooriale on tunnistanud ka K.R. Popper ise, kirjutades: "Nad leidsid, et mõtlemine ei toimu mitte kujundeis, vaid probleemi ja katseliste lahenduste terminis."²

Ka L. Wittgenstein pruukis Würzburgi koolkonna ideid, kriti-seerides kontseptsiooni, et nime funktsiooniks on esile kutsuda eseme kujund teadvuses.³

O. Külpest eemaldunud K. Bühler hakkas koos K. Koffka-

fundamentalistlike filosoofide vaimne juurestik imenud nende aja moodsa psühholoogia mahla.

Kuidas leida kogu teadmise absoluutselt usaldusväärne alus (*küllaldane alus*) ja sellest tuletada peaaegu niisama usaldusväärne (tõene) teadmiste süsteem? See on küsimus, millele omal ammen-daval moel on vastanud maailma suurmõtlejate esikümnesse preten-deerivad Descartes, Newton, Leibniz ja Hegel. 20. sajandil on see muutunud ebaküsimuseks.

Antifundamentalistlikku meelsust filosoofi omaduseks on eitada aprioorsel aksiomaatilist ollust teadvuses (teadmises). See hoiak laieneb isegi matemaatika aksiomidele ja neil põhinevatele mõtte-struktuuridele. Üheks kesksamaks väiteks on, et suvaline teadmine ja suvaline pertseptsioon ehk tajumus kannab endal kontseptsioonide koormat.

L. Wittgensteini ja K.R. Popperi sarnasjoontest on kirjutanud W.W. Bartley, kes leiab nende olulise ühisosa selles, et mõlemad olid olnud hariduse poolest kooliõpetajad ja pakkunud 1920. aastate alguse Austria koolireformi jaoks huvitavaid ideid.¹ Reformi loo-sung olnud loobuda tuupekoolist, mis treenib vaid õppuri mälu ja muudab teadvuse kirjutuslauasahtli-taoliseks hoidlaks. Uuendatud koolis pidavat õpilane muutuma aktiivseks osavõtjaks. Tuupimiselt pidi üle mindama võimete arendamisele.

Nagu koolireformidel ikka, ei olnud sellelgi suuremat edu. Hu-vitav on aga vaadelda selle reformi ja ühtlasi nimetatud filosoofide noorea ideelisi lähtekehti.

Eelduste hulgas, mis nii L. Wittgensteini kui ka K.R. Popperi kaasa haarasid, oli Karl Bühleri psühholoogiateooria. K.R. Pop-per õppis samas Wieneri pedagoogikainstituudis, kus õpetas ja uuris K. Bühler, ning tegi K. Bühleri laboratooriumis ka mõningaid psüh-holoogilisi katseid. K. Bühler oli varem töötanud Würzburgis koos Oswald Külpega. O. Külpe ja Würzburgi psühholoogiakoolkonna arusaamade kohaselt ei ole teadvusaktid, näiteks nimetamine, kuigi-võrd sarnased selle akti esemega, nimetatuga. Noomenil ja nominaa-dil ei tarvitse olla vähimaidki meeleliselt ühtelangevaid tunnusjooni. Nimetamist ei tarvitse saata nimetatavaga ühisjooni omav kujund. Abstraktsete kujunditega mõtlemises ei pea osalema nende mõistete meelelised prototüübid.

Selle koolkonna mõju oma teooriale on tunnistanud ka K.R. Popper ise, kirjutades: "Nad leidsid, et mõtlemine ei toimu mitte kujundeis, vaid probleemi ja katseliste lahenduste terminis."²

Ka L. Wittgenstein pruukis Würzburgi koolkonna ideid, kriti-seerides kontseptsiooni, et nime funktsiooniks on esile kutsuda eseme kujund teadvuses.³

O. Külpest eemaldunud K. Bühler hakkas koos K. Koffka-

ga viljelema gestaltpsühholoogilisi ideid, mis ühtlasi olid suunatud assotsiatsioonipsühholoogia, psühholoogilise atomismi teooria, reduktsionismi ja biheiviorismi vastu. Sellest psühholoogiast võrsubki nii L. Wittgensteini kui ka K.R. Popperi veendumus teadvast tajust kui kontseptuaalselt koormatust.

K. Bühler arutas, miks laste joonised erinevad naturist, mida laps näeb istudes ja joonistades. Laste joonistusi vaadeldes põrgatakse alatasa kokku asjaoluga, et profiilis portreel on kaks silma, eestvaates näol paistab nina ja ninasõõrmed, külgsuunas hobusel paistavad kõik neli jalga ja ratsanikul kaks, inimest joonistatakse, nagu pandaks nukku riidesse. K. Bühler on seletanud, et laps joonistab, mida teab ja mäletab, mitte aga seda, mida näeb. Kontseptsioon (mälu) domineerib taju üle.

Tänapäeval on filosoofid juba küllaltki üksmeelsed, et teadmine sõltub keelest (kontseptsioonist, kategooriaist), mis teadmist korras- tab. K. Bühleri uuringud olid siin omamoodi verstapostiks: lapse joonist ja lapse mõtlemist ühendab üks kontseptsioon. Joonistamisel alluvad kujundid kontseptsioonile, nägemine allub mälule. Mida rohkem muutub laps keelseks, seda rohkem sulavad kujundid mõisteiks. K.R. Popper väidab, toetudes omaenda katseile K. Bühleri labora- tooriumis, et meelte andmeid ehk lihtideid lihtsalt ei eksisteeri (ses mõttes, nagu on lihtideid käsitatud inglise empiirilises filosoofias).⁴ Ta arvab, et gestaltistide ja K. Bühleri kriitika lihtideede aadressil ei ole olnud veel küllalt radikaalne ja et gestaltpsühholoogia ideed on rakendatavad tunnetusteooriaski, ning püüab neid seal edaspidi ka rakendada.

L. Wittgenstein puutus sellesama ideederingiga samuti tihedalt kokku, kuigi mitte nii vahetult-laboratoorselt nagu K.R. Popper. L. Wittgenstein valmistus kooliõpetajaks. Ta õppis pedagoogika- instituudis, mida juhatas haridusuudenduse mootor Oswald Glöckel. See, mida on üles tähendatud L. Wittgensteini enda õpetajatööst, ühtib O. Glöckeli integraalse õpetuse ideega: näiteks lõpetada tund või võtta käsile teine aine, arvestades õppurite meeoleolu ja tuju. Mõnda aega külakoolis õpetanud L. Wittgenstein olevat tavatsenud nõnda ka toimida.

Kui pidada silmas L. Wittgensteini kriitikat loogilise ja psühho- loogilise atomismi teooriate, atomistliku assotsiatsioonipsühholoogia ja atomistliku keeleteooria suhtes, siis kõnelevad siin valjul häälel gestaltideed. Samuti püüdis ta kogu elu tõestada, et lihtsate keelen- dite ja lihtsate asjade (reaalsuse elementide või fragmentide) vahel ei ole üksühest ega isegi ühest vastavust. Ka lihtsus ei olevat lihtsus iseenesest, vaid määratud konteksti poolt; lihtsus on kontseptuaalne mõiste. Nagu gestaltpsühholoogid, nii eeldas ka L. Wittgenstein ter- viku prioriteeti osade suhtes ja konteksti esmasust elementide suhtes, millest tervik koosneb.

W.W. Bartley järgi on K.R. Popper gestaltpsühholoogia panus tunnetusteooriasse (epistemoloogiasse), L. Wittgenstein – keelefilosoofiasse.¹

Kuidas siis L. Wittgenstein keelt “katsus”?

Sõna *sehen* (sks. 'näha') sisaldab endas *näha asja* ja *näha asja mingil viisil*. Näha, *mis on*, see on midagi erinevat ja rohkemat sellest, kui nähakse, *et on*. Meenutatagu vaid levinud psühholoogilisi pilte: ühtepidi küülik, teistpidi part; ühes rakursis on jõulupu all jõuluvana, teises rakursis samal pildil kuri hunt; ükskord leiame pildilt kongus eidenäo, teinekord jaanalinnusulgedes kaunitari! L. Wittgenstein küsib nägemise kohta: kas nähakse eri viisil või interpreteeritakse nähtut eri viisil? Ta vastab, et nähakse eri viisil! Nägemine, mis on pildil, see on nägemine ja on mõtlemine. Mis kuulub nägemise (tajumise) puhul nägemisse ja mis mõtlemisse, seda ei saa kuigi selgelt lahus lausuda. Seepärast ongi mõtet rääkida kahest nägemisest nägemisakti koosseisus: nägemisest, *et on* ja *mis on*. Sellest küsimuse asetusest võib ära tunda keskaja filosoofia igiküsimuse essentsi – *et (midagi) on* – ja eksistentsi – *mis (see miski) on* – vahekorra kohta.

L. Wittgensteini arutlus on sedalaadi: *Me vaatleme kahte inimest. Me oleme neid ennegi näinud. Me leiame, et nad on sarnased nagu isa ja poeg. Me avastame, et nad ongi isa ja poeg.* Ta jätkab arutlust: *kas muutus nägemine või mõistetakse nähtut teistmoodi?* “Kas ma tegelikult näen eri asju või interpreteerin samu nähtavaid asju erinevalt? Kaldun arvama, et aset leiab esimesena märgitu... Miks? Sest interpretatsioon on tegevus, aga näha on seisund.”⁵ Nägemine, mis on pildil või natuuris, on spontaanne ja puudub igasugune pingutus, mis saadab interpreteerivat mõtlemist. Nägemine “aspektist” sarnaneb tahteaktiga selle schopenhauerlikus tähenduses.

Fakt, et asju ja nähtusi võib näha väga erinevalt, on Ludwig Wittgensteini tugevasti innustanud. Esteetiliselt ettevalmistatud isik näeb või kuuleb asju teisiti kui ettevalmistuseta isik. Esimene näeb kaunist maastikku, teine impressionistliku maali asemel värvilaikude virvarri.

Kui vaadata reaalsust, kas siis ei juhtu seesama, mis säärast pilti vaadates? Põhiline küsimus kujuneb L. Wittgensteinil Hume'i laadseks: kas ei nähta suvalise tegelikkuse vaatlusel ikka ja alati ainult seda, *mis on*, ja seejuures paljudel eri viisidel, *mis on*? Kas ei nähta mitte seda, mida ollakse regulaarselt, s.o. tavapärastelt harjunud nägema?

Nagu gestaltistidel, nii on ka L. Wittgensteinil kogemus alati suuremal või vähemal määral korrastatud; korrastav alge määrab kujundi elementide tähenduse terviku raames. Sellest vaatest lähtudes ei saa üksikud täpid, millest pilt koosneb, pretendeerida terviku

esindamisele ja selle tähenduse määramisele, *mis tegelikult on*. Ühelegi tajule ei saa omistada privileege teiste tajude suhtes. Tajule ei saa inimest aidata reaalsuse enda juurde. Tajule ei saa olla autentne element reaalsuse organisatsioonis ja konstruktsioonis. L. Wittgensteini küsimus seisneb selles, kas ei saaks mittereferentsiaalsete tajude ja kujundite virvarrist eristada üht, mis langeks ühte sellega, mis on isenesest ja tegelikult ehk reaalsuse endaga, s.t. oleks reaalsuse "õige" kujund.

Kas õige taju sellest, "mis on see pilt tegelikult", on maastiku taju, meeleolu taju, kunstniku tekitatud värvilaikude taju või veel midagi muud? Maal on eri vaatamiskordadel erinev sellestki sõltuvalt, kas vaatame teda päikesepaistelise ilmaga või kõledas kütmata ruumis, kas kurvalt ja üksildaselt või kallima käevangus. Millist pildi taju oleksime nõus pidama selliseks nagu pilt ise? Kunas on inimene selline, nagu ta tõeliselt on: kas siis, kui näeme teda äärmiselt sarnasena isa ja vennaga, või siis, kui näeme ta näos üleelamiste ja katsumuste ainukordseid jälgi?

Niisugustel puhkudel on L. Wittgenstein alati ühe ja ainsa õige vaate vastane ning hilisem L. Wittgenstein püüab süüa lahendust tuua keelemängu teooria abil. Ta mõonab nagu Hume'gi, et üldiselt kaldutakse kõige harjunumat käsutama kui sellist, mis vastab reaalsusele endale, ent selline harjumus veab inimesi enamasti alt.

L. Wittgenstein ei eita, et igas tajus on reaalsus. Kuid see reaalsus on reaalsuse aspekt ja neid aspekte on palju, võib-olla isegi niisama palju, kui on tajuvaid inimesi. Kui mõelda taju, mille inimene saab toast, siis ei ole see ju peegelpilt. Inimene võib toas ringi liikuda, asju katsuda ja neid ühest kohast teise paigutada, kardinaid ette ja laiali lükates valgustust muuta. See taju on valiv, sihipärane ja aktiivne. (Kuid mis rääkida teo- ja otsusevõimelisest täiskasvanust, kui juba mõnenädalane imik suunab oma näoilme ja kisaga majarahva liikumist, jooksub ema ja vanaema ning avab nõnda endale võimalusi näha tuba, kus ta viibib, mitmest erinevast aspektist. Seda aspektide rohkuse ja keskkonna invariantuse raja saab piiritleda üksnes kontseptuaalselt. Mis siin natuuri moodustab, see on kontseptsiooni derivaat.)

Meelelise taju probleem seondub L. Wittgensteinil tähenduse probleemiga. Loogilised positivistid – omalaadse derivaat varajase L. Wittgensteini filosoofia ja K.R. Popperi filosoofiline toit – tõlgendasid mis tahes teooriat kui omalaadset keelt. Teadmise *fundus* eks olid neil kontekstivabas (teooriavabas) keeles fikseeritud protokoll-laused, mis oli nonsens L. Wittgensteini ja hiljem ka K.R. Popperi seisukohalt, kes eeldasid, et inimene mõtleb loomulikus keeles ja loob just selles oma teooriad. Aga kuidas leiavad loomuliku keele terminid tähenduse? Kuidas saavad teoreetilised terminid empiirilise sisu?

Keel ja tunnetuse probleem käivad koos ja kuuluvad kokku. Keel on kui teadusliku teooria mudel. Keel on kui kultuurisüsteemide mudel. Keel on kui maailmapilt või maailmapildi mudel. Me valdame keelt kirjeldamaks reaalsust ja loomaks teaduslikke teooriaid, et kirjeldada reaalsust. Teooria on teatavat laadi keelsus. Koos keele analüüsiga lahendati umbes samasugust probleemi, mida lahendas Descartes tunnetuse *fundus*'t otsides. Loogilised empiristid otsisid keele lihtsaimaid algosakesi, millest oleks võimalik konstrueerida reaalsuse kirjeldamise abinõu. Keele aatomiteks valiti *nimi*. Nimi kinnistab keelelisi väljendusi eseme külge ja loob *fakte*. Lihtlause, mis sisaldab nime, on omaette oleva faktilise asjaolu korrelaat keeles ja teoorias. Raskusi sugeneb aga sellest, et mitte kõigi sõnade kohta ei saa väita, et nad tähistavad välismaailma esemeid. On olemas tohtu hulk imaginaarsete esemete ja abstraktsete objektide nimesid.

Selle situatsiooni teadvustas põhiprobleemina juba sajandi algul B. Russell, kes oli L. Wittgensteini eeskuju ja lähtekoht. B. Russell hakkas eristama lihtsaid ja lihtsaid keelelisi sümboleid. Ta postuleeris, et lihtsa keelendi sisu võtab inimene vastu vaid vahetu kokkupuute ja tuntuuse kaudu, jätkates nii inglise empiirilise filosoofia traditsiooni. Liitne ehk keerukas sümbol tõlgendatakse selle kaudu, mida ta tähistab. Et me aga suudaksime öeldut mõista, selleks on vajalik öeldava tõlgitavus vahetult antud sisuga lihtsate keelendite tasemesse. Loomuliku keele abil ei ole niisugune nõue täidetav. Seda võimaldamaks postuleerib B. Russell ideaalse loogilise keele. Tundub, et sellist keelt ei ole olemas teisiti kui imaginaarse objektina. Süiski on B. Russell oletus väga locke'ilik tegu: "Sõnad pärinevad lõppude lõpuks sõnadest, mis tähistavad meelelisi ideid ... Kui me oleksime võimelised jälgima sõnu kuni nende allikani, siis leiaksime, et nime-tused, mis tähistavad asju ja ei puutu meelte valda, omavad kõigis keeltes lähtekoha meelelistes ideedes."⁶ Niisiis on traditsioon, et keel koosneb kahest tasandist – baasilisest ja tulenevast – juba õige vana.

L. Wittgensteini elutööks sai sellise traditsiooni katkestus selle ebakohtade eritlemise teel. Selle traditsiooni vastu oli suunatud üks keskmemaid määranguid, nimelt keelendi *tähendus* tarvitus: *mil moel* keelendeid tarvitatakse, *sega* nad ka tähendavad. Täheendusest sai keskne teema.

K.R. Popper lahendas sedasama probleemi, aga hoopis teisiti. Talle ei olnud keelendite tähendus probleemiks. Ta arvas, et tegelda tuleb sisuliste probleemidega ning sõnakasutus ja sellest tulenev niisuguste hulka ei kuulu. "Mina isiklikult ei ole kunagi tundnud huvi selle nõndanimetatud tähenduse probleemi vastu; vastupidi, ta näis mulle puhtverbaalse probleemina, s.o. tüüpilise pseudoprobleemina."⁷ "Arge kunagi lubage endale tõsiselt suhelduda sõnade ja nende tähenduste probleemidesse. Tõsiselt tuleb suhtuda vaid faktiprobleemisse ja faktiväidetesse: teooriatesse, hü-

poteesidesse ning probleemidesse, mida nad lahendavad või mille nad püstitavad.”⁸ See K.R. Popperi tee on viiekümnendaist aastaist kaheksakümnendaini olnud tõepoolest teadusmetodoloogiline peatee ja selles vallas on taganetud loogilise empirismi kesksest ideest, et enamus filosoofilisi raskusi või need kõik leiavad lahenduse väljenduskeele analüüsi tagajärjel.

Võib tunduda, et hiline L. Wittgenstein jääb siin filosoofia arengule jalgu. Kuid lähemalt uurides selgub, et ta mitte sugugi ei taanda filosoofia probleeme lingvistilistele. Sõna ei ole pelgalt *verbum*, vaid keelelise käitumise fakt. L. Wittgensteini arvamus, miks ta filosoofiat väga tihti vääriti mõistetakse, kõlab nii: “Filosoofiliste tõbede peapõhjus on ühekülgne dieet: oma mõtlemist toidetakse ainult ühte liiki näidetega.”⁹ Ühekülgne dieet sünnitab põhjendamatu arvamuse, nagu oleks sõnade ja nende tähenduste vahel kindel üksühene seos. Vähemalt on see loogilisele empirismile omases teadusliku ideaalkeele mudelis nii. K.R. Popper on pärit sellest samast keskkonnast (juured Wiener ringis), ent arvab, et keelel ja keelendite analüüsil pole teaduse seisukohast olulist rolli – tuleb asuda kohe faktide kallale, mille juurde viib sile sirge keelesild; keelelised takistused on kui voolav vesi, millest võib mööda silda ning pilku probleemilt pööramata üle astuda ega tarvitse muret tunda, kas see vesi on oja, jõgi, järv, tiik või laht. Ta arvab, et soovitus sellel sillal mitte peatuda ja mitte ringi vaadata on ohutu.

L. Wittgensteini järgi on asi teisiti. Keelelistele karidele sattudes tuleb olla äärmiselt ettevaatlik, sest iga keelendikasutusega ei ole mitte alati võimalik vastavusse seada objekti või objektide klassi. Tähistava ja tähistatava, s.t. signumi ja designaadi vahel ei ole üksühest ja paratamatut seost, mis neid ühendaks sõltumata konkreetsetest inimestest, kes neid kasutavad. L. Wittgenstein hoiatab, et maailma üle arutamise vorme ei tule võtta maailma enda olemise vormidena. Igale nimetamisaktile, igale nominatiivsele väljendile ei vasta sugugi ese kui selle nime tähendus. L. Wittgenstein tõrjub samuti vaadet, et tähendus on teadvuskujund, mis sünnib nimetamise hetkel ja juhib hiljem selle nime kasutamist.

Viimast seisukohta vaidlustades vaatleb ta eneseteadvust ning väidab sellele vaatlusele tuginedes, et ei ole olemas mingeid kindlaid üheseid iseendaga kauakestvalt identseid kujundeid, mis sarnaneksid nimetatud objektiga. Oleksid aga sellised kujundid tõesti olemas, siis teeks see mõistmise võimatuks. Sest siis tuleks mõnda läbinisti privaatselt – sellele inimesele eriomase – keele võimalust.

Kuidas teha kindlaks, et ühele nimele vastavad kujundid on eri inimestel needsamad? Kui üks inimene arvabki ühe alla piisavalt sarnased objektid, siis eri inimestel võivad needsamad objektid küll mõnel juhul kokku kuuluda, ent piisavalt sarnase piirid ühel ei kattu tegelikult kunagi piisavalt sarnase piiridega teisel. Siia ongi

koer maetud! Väidetud pole mitte seda, et inimestel poleks sarnaseid kujundeid, kui nad mingeid nimesid pruugivad. Töenäoliselt on neil nimetamise hetkel teadvuses küllaltki elavad kujundid. Kuid need kujundid ei ole sedavõrd struktuursed, et neil võiks leida kvantitatiivselt fikseeritavaid tunnuseid, millele võiks sõnade tähenduse selgitamisel alati ja ühtemoodi toetuda. "Kui ma mõtlen keeles, siis ei kerki mu teadvuses sõnade kõrval esile veel ka tähendusi; hoopis keel ise on mõtlemise kandja."¹⁰ See tähendab, et mentaalsed kujundid tulenevad keelest ja kultuurist. Keel formeerib teadvusliku kujundi, mitte vastupidi. Isegi ettekujutuse sellest, mis on üks ja seesama teadvusakt ning millised erinevad, dikteerib keeleline liigen-dus ja seda põhjustav kultuuritava. (Näiteid valides avastas Ludwig Wittgenstein, et lugemisele vastavat psüühilist akti ei ole olemas.) Katse analüüsida keelt psüühiliste struktuuride kaudu tekitab nõia-ringi – *circulus vitiosus*'e. Psüühilisi akte struktureeriv tegur kandub keelest ja õppimisprotsessist mõtlemisse. Konkreetne situatsioon ei ole antud juhul tähtis.

L. Wittgenstein väidab, et abstraktsioon ja generalisatsioon on loodusteaduste mõttemallid, filosoofia peab säilitama ka konkreetse juhtumi spetsiifika, ehkki paljud filosoofid vaidlustavad selle hoiaku. Konkreetseks juhtumiks on keelend ja just sellele keelendile sel korral vastav objekt. Konkreetseuse säilitamiseks kasutab L. Wittgenstein *perekondliku sarnasuse* mõistet, mis H. von Wrighti sõnul olevat O. Spenglerilt laenatud võte näitamaks ühe kultuuri eri elementide ühtekuuluvuse vaimu. R. Needham kirjutab, et ka F. Nietzschel leiduvat märkus, et kreeka, rooma ja saksa filosoofia olevat *familiär ähnllich* (perekondlikult sarnased).

Hilisema keelemängu mõiste baasiks näib olevat just perekondliku sarnasuse mõiste. L. Wittgenstein veetis oma küpse ea Inglismaal. Mäng on väga inglaslik mõiste. Kui keegi sõnab *Mäng!*, siis ta kannab sellesse mõistesse sisu perekondliku sarnasuse põhimõtte järgi. Ühele on mäng jalgpall ja male, teisele tennis ja golf, kolmandale tennis ja keegel, neljandale jalgpall ja keegel, viiendale on mäng see, kui lapsed mängivad kulli ja mehed *bridge*'i. Mängu "õiget" loogilist definitsiooni, milles *differentia specifica* näitaks ära liigi erisuse soo suhtes, ei pidanud L. Wittgenstein mõttekaks. Paradigma, mida L. Wittgenstein esindas, on umbkaudu selline: *me nimetame mänguks seda ja seda ning me võime mänguks nimetada ka veel seda ja seda*. Tähenduse kui tarvituse mõiste tuleb igal juhul lisada. Tä-hendus ei ole, nagu Wittgenstein keelemängu mõistega öelda tahab, ei ese, ei teadvuskujund ega abstraktne omadus. Perekondliku sarnasuse kontseptsioon on selle vastu, et nominatiivsele määratlusele vastab abstraktne omadus, mida võiks tõlgendada kui tähendust. L. Wittgenstein on ütelnud: "Kui ma loen Frazer'it, siis tahaksin lausuda: kõik need protsessid ja need tähenduse muutused toimu-

vad meie keele sõnadega. Kui seda, mis peitub viimases viljahakis, nimetatakse viljahundiks ja samuti nimetatakse nõnda seda hakki ja seejärel ka inimest, kes selle koristab, siis me tunneme selles ära meile hästi tuttava keeleprotsessi.”¹¹

“Selle terviku, mis koosneb keelest ja aksioomidest, millega ta on seotud, nimetan edaspidi samuti keelemänguks.”¹²

KIRJANDUS

- ¹ W.W. Bartley. Theory of Language and Philosophy of Science as Instrument of Educational Reform: Wittgenstein and Popper as Austrian Schoolteachers // Boston Studies in the Philosophy of Science. Dordrecht, Boston, 1974. Vol. 14. P. 307–337.
- ² K.R. Popper. Unended Quest: An Intellectual Autobiography. Fontana, 1976. P. 77.
- ³ D. Bloor. Wittgenstein: A Social Theory of Knowledge. New York, 1983.
- ⁴ K.R. Popper. Unended Quest. P. 76.
- ⁵ L. Wittgenstein. Philosophical Investigations. Philosophische Untersuchungen. Oxford, 1953. P. 212.
- ⁶ Дж. Локк. Сочинения в трех томах. Москва, 1985. Т. 1. С. 460.
- ⁷ К. Поппер. Логика и рост научного знания. Москва, 1983. С. 251.
- ⁸ K.R. Popper. Unended Quest. P. 19.
- ⁹ L. Wittgenstein. Philosophical Investigations. P. 593.
- ¹⁰ L. Wittgenstein. Philosophical Investigations. P. 392.
- ¹¹ L. Wittgenstein. Remarks on Frazer's "Golden Bough". Atlantic Highlands, New Jersey, 1979. P. 10–11.
- ¹² L. Wittgenstein. Philosophical Investigations. P. 7.